

यसरी सुधारौ सामुदायिक वन

विश्वमा नै नाम चलाएको नेपालको सामुदायिक वन अभियान अन्तर्गत १७ हजार ८ सय ८ ओटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू गठन भई करिब १६ लाख ६४ हजार ९ सय १८ हेक्टर वन व्यवस्थापन भइरहेको छ। नेपालको भन्डै आधा जनसंख्या सामुदायिक वन अभियानमा समाहित भएका छन्। २१ लाख ९४ हजार ३ सय ५० घरधुरी परिवार सामुदायिक वन अभियानबाट लाभान्वित भइरहेका छन्। सामुदायिक नेतृत्व विकासका हिसाबले करिब २ लाख जना क्रियाशील रहेका छन्। यो संख्यामा आधा महिलाहरू क्रियाशील भइरहेका छन्। सामुदायिक वन अभियानको चर्चा यतिमा मात्र सीमित छैन। यसले सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक क्रियाशीलतामा समेत ऊर्जा साधित भइसकेको कुरा कसैका सामु पनि लुकेको छैन।

यस्तो सफल कार्यक्रमलाई अहिले कालो बादलले घेरिरहेको छ। यतिखेर हजारौंको संख्यामा वन व्यवस्थापन योजनाविहीन सामुदायिक वनहरू रहेका छन्। वन कार्ययोजनाको अवधि सकिएको सवालका कुरा २०५४, ०५५ सालतिरबाट सुन्ने गरिएको हो। यो सवाल सम्बोधन हुने कुरा त कता हो कता, दिन-प्रतिदिन विकराल हुँदै गइरहेको छ। यही अवस्था रहेमा सामुदायिक वनको वन व्यवस्थापन योजनाविहीनको सामुदायिक वन अझ धेरै थपिन जान्छ। घटने कल्पना गर्न सकिँदैन।

यतिखेर करिब १४ हजारका हाराहारीमा कार्ययोजनाविहीन सामुदायिक वनको यथार्थले वन क्षेत्रमा चर्चा पाएको छ। वन विभाग सामुदायिक वन महाशाखामा हुने हरेक बैठकमा, समूहको प्रतिनिधिमूलक संगठन सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघका भेलामेलामा र अन्य सामुदायिक वनका सरोकारवाला निकायहरूको जमघटमा समेत यो कुराले सदैव चर्चा पाइरहेको छ किनकि हरेक पाँच वर्षमा वन स्रोत सर्भेक्षणसमेतका कार्य गरी वन व्यवस्थापनको ठेली दस्तावेज तयार गर्न समूहको आफ्नै सीप तथा आर्थिक हैसियतबाट सम्भव छैन। अहिले तयार गरिने ठेली उपभोक्ताले बुझ्ने हुनलाई अझ कति वर्ष कुनूपर्ने हो थाहा छैन। अहिले बनाएका कार्ययोजना आमसमुदायमैत्री छैनन्, न त वन प्राविधिकमैत्री नै हुन सकेका छन्। पाँच-पाँच वर्षमा बनाउने गरिएका ठेली उपभोक्ता तथा वन प्राविधिकलाई समेत भन्फटिलो भइरहेको छ। यी दस्तावेज बनाउन जिल्ला वन कार्यालयसँग मानवीय शक्ति र बजेट सधैं अभाव हुने गर्दछ। एउटा जिल्ला १०, २० ओटा समूहको कार्ययोजना परिमार्जन गर्ने भन्ने जिल्ला वन कार्यालयको कोटा हुने गर्दछ। त्यस जिल्लामा कार्ययोजनाविहीन समूह २-३ सयको हाराहारीमा हुने गर्दछन्।

यो अवस्था वा सवाललाई सम्बोधन गर्न कुनै महाभारत छैन। सामान्य सोचमाथि साभ्वा सहमति तयार गरेमा सम्भव छ। यसका लागि केही वस्तुगत यथार्थहरू विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ।

सामुदायिक वन हुन दुईओटा कानुनी दस्तावेजहरू तयार गर्नुपर्दछ। त्यसमध्येमा एक विधान हो भने अर्को कार्ययोजना हो। विधानले समुदायलाई संस्थागत गरी कानुनी हैसियत दिन्छ भने कार्ययोजनाले वन विकास, सदुपयोग वा व्यवस्थापन गर्न पाउने वैधानिक घरातल दिने गर्दछ। सामुदायिक वनको सन्दर्भमा कार्ययोजना भनेको एक्सन प्लान मात्र होइन। नेपालीमा कार्ययोजना भन्ने गरिए तापनि यसको अंग्रेजीमा अप्रेसनल प्लान हो। अर्थात् व्यवस्थापन अवधारण वा योजना हो। यो दस्तावेजलाई एक्सन प्लानको रूपमा हेर्नाले सामुदायिक वनको गतिरोध देखा परिरहेको हो।

वन व्यवस्थापन योजना तयार गर्दा पाँच वर्षका लागि गरिने गरिन्छ र त्यसपछि पुनः नवीकरण गर्न नयाँ कार्ययोजना बनाउनुपर्छ भन्ने मानसिकता रहेको पाइन्छ। अझ भन्ने गरेको सुनिन्छ सामुदायिक वन नवीकरण भन्ने शब्दावली। यो सरासर सामुदायिक वनको मर्मविपरीत हो। सामुदायिक वनको मर्म भनेको सामुदायिक वन सबैका लागि सधैंका लागि हो। कार्ययोजना संशोधन गर्ने पाँच वर्ष पखनपुर्दछ भन्ने नै होइन। उपभोक्ता समूहले चाहेमा कुनै पनि बेला आफ्नो कार्ययोजना परिमार्जन वा संशोधन गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ तर पाँच वर्षमा नै गर्नुपर्दछ भन्ने मानसिकता सबैमा विकास भएको छ। सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्ने कानुन वन ऐन-२०४९ को दफा ४३ ले सामुदायिक वन अभियानलाई अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित एवं संगठित संस्थाको रूपमा पहिचान दिएको छ। यसका कामहरू निरन्तर सञ्चालन हुन पाउने यसको मर्म हो। वन व्यवस्थापनको अवधि कुनै पनि कानुनमा

हरियो वन नेपालको धन

भोला खतिवडा

लेखक सामुदायिक वनसँग सम्बन्धित विषयमा अध्ययन गरिरहेका छन्।

यति नै वर्षको हुनुपर्दछ भन्ने छैन।

केवल सामुदायिक वन कार्यक्रमको मार्गदर्शनमा मात्र यो विषय उल्लेख गरेको पाइन्छ। नेपालको भूधरातलीय यथार्थलाई विश्लेषण गर्दा पनि ५-१० वर्षमा वनको अवस्थामा उल्लेख्य परिवर्तन आउन सक्दैन। उदाहरणका रूपमा कबुलियती वन ४० वर्षसम्मका लागि सम्झौता गर्ने गरिन्छ। पुनः ४० वर्षका लागि थप गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ र सोहीअनुसार सफलतापूर्वक कार्यान्वयन भइरहेको छ। सामुदायिक वनमा किन यो अवधारणा लागू गर्न सकिँदैन? नेपालको सामुदायिक वन अवधारणालाई अनुसरण गरेको कम्बोडियाले कम्तीमा १५ वर्षका लागि समूहसँग वन व्यवस्थापनको सम्झौता गर्ने गर्दछ। अनि हामी सामुदायिक वनको जननी देशचाहिँ कार्ययोजनाको अवधि सकिएर अभियानमा गतिरोध आयो भने पुर्पुरोमा हात लगाएर बस्नुपर्ने अवस्था आएको छ।

व्यवस्थापन दस्तावेजमा नीतिगत व्यवस्थाहरू समावेश हुनुपर्दछ। जस्तो कि २५ वर्षमा वनको अवस्थाको आँकलन गर्ने, समुदायको विपन्नको अवस्था कस्तो हुने, सामुदायिक विकासका प्राथमिकताहरू निर्धारण गर्ने र ती चाहनाहरूलाई पूरा गर्न गर्नुपर्ने मुख्य क्रियाकलाप तथा प्राथमिकताहरू निर्धारण गरेको हुनुपर्दछ। यो व्यवस्थापन दस्तावेज तयार

गर्दा सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणका विषयगत पक्षलाई सुक्ष्म विश्लेषण गर्नुपर्दछ। यसका लागि विषयगत विज्ञहरू आवश्यक पर्न सक्दछन्। यो अवस्थाका आधारमा उपभोक्ताहरूको सशक्तीकरण, समान चाहना स्तरको छलफल गरी आमभेलाबाट तयार गरिनुपर्दछ। रणनीतिक योजनाको अवधि सकिएपछि पुनः निर्दिष्ट प्रक्रियाअनुसार परिमार्जन गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ। यो अनिवार्य नवीकरण यही वर्ष भन्ने वाध्यात्मक राख्न जरुरी छैन। २५ वर्षका लागि तयार गरेको रणनीतिक दस्तावेज १०-१५ वा २० वर्ष वा अन्य कुनै समयमा परिमार्जन वा पुनः तयार गर्न सकिने प्रावधान राख्नुपर्दछ। नत्र फेरि २५ वर्षपछि उही दुर्दिन सुरु हुन्छ।

कम्तीमा २५ वर्ष रणनीतिक योजनाका आधारमा हरेक वर्ष समूहले आफ्नो साधारण सभाबाट वार्षिक कार्यक्रम बनाउने, बजेट निर्धारण गर्ने कार्य गर्नुपर्दछ। यो समयमा एक्सन प्लान बनाउने हो। यसरी बनाएको योजना यथार्थपरक एवं कार्यान्वयनमूलक हुन्छ। साधारण सभाका निर्णयसहितको योजना जिल्ला वन कार्यालय, स्थानीय सरकार तथा अन्य आवश्यक निकायहरूमा जानकारीको लागि पठाउने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ। त्यसैगरी, रणनीतिक योजना बनाउन र अन्य कार्यमा सहजीकरण गर्न सक्ने मानवीय श्रोतहरूको विकास गर्न जरुरी हुन्छ।

अन्त्यमा सामुदायिक वनमा देखा परेका पछिल्ला गतिरोधलाई अन्त्य गर्न लामो समयका लागि रणनीतिक दस्तावेज तयार गरी सोको आधारमा काम गर्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्नुपर्दछ। यसका लागि सरकारी निकाय वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गतका संरचना, सामुदायिक वन तथा उपभोक्ता महासंघ नेपालको संरचना, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र वनसम्बन्धी सरोकारवाला निकायहरूको प्रत्यक्ष समन्वयात्मक सहकार्य तथा सकारात्मक दृष्टिकोण आवश्यक पर्दछ।